

Ledenbinding en beïnvloeding

Belangenbehartiging voor kunstenaars

Berend Jan Langenberg Kwetsbaar en achtergesteld: dat is het beeld dat de kunstwereld graag van zichzelf schetst. Bij de belangenbehartiging voor kunstenaars lijkt dit opgeroepen beeld het meeste effect te resulteren. Welke ontwikkelingen, successen en mislukkingen laten de afgelopen eeuw op dit terrein zien?

Voor de zomer overleed Hans Dijkstal, prominent VVD'er. Hij had een zwak voor de kunst en de kunstwereld had een zwak voor Hans Dijkstal. Het aantal kunstinstellingen dat hem respect betoonde met een overlijdensadvertentie viel op. De wederzijdse betrokkenheid had voor beiden een onbaatzuchtige en een baatzuchtige kant. De baatzuchtige kant voor de kunstwereld zat hem erin dat Hans Dijkstal veel ingangen en veel invloed had in allerlei overheidsinstanties op rijksniveau. Zijn inzet was daarmee een voorbeeld van hoe de belangenbehartiging voor kunstenaars werkt.

Op sommigen maakt die belangenbehartiging vooral een povere indruk. (Schendelen 2008, 101) Zonder nu meteen te verzanden in de discussie over goed of pover, meen ik dat het beeld van de belangenbehartiging voor de kunstwereld respectievelijk de kunstenaars wordt vertekend door het rookgordijn dat de kunstwereld daarover zelf naar buiten toe legt. De kunstwereld

schetst zichzelf op materieel gebied door de bank genomen liever als 'kwetsbaar' en 'achtergesteld' dan als 'gewiekst' en 'profijtelijk'. Het eerste lijkt namelijk op korte termijn meer op te leveren.

Om het inzicht in de belangenbehartiging voor kunstenaars wat te verbreden, pleit ik voor een onderscheid tussen enerzijds een positieve sociaalwetenschappelijke analyse en anderzijds een inventarisatie van normatieve ervaringen en lessen uit de praktijk. De artikelen in het enerverende kunstlobbynammer van *Boekman* (nummer 74) alsmede de rede van lobbyexpert *par excellence* Rinus van Schendelen tijdens het debat naar aanleiding van dat nummer (Schendelen 2008) waren naar mijn indruk voornamelijk van de tweede soort. Dit nummer van *Boekman* biedt mij de mogelijkheid om de belangenbehartiging voor kunstenaars in een wat breder daglicht te plaatsen.

Ruim begrip

Belangenbehartiging is een enorm ruim begrip, maar biedt wel een mooi vertrekpunt om de vele organisaties en hun activiteiten op dit gebied, de zogeheten intermediaire organisaties in de kunstwereld, te duiden. Een handzame verklaring voor het ontstaan en in stand blijven van organisaties voor belangenbehartiging geeft de theorie van onder anderen Olson over de logica van het collectieve handelen. (Olson 1965, Hardin 1982, Knoke 1986, Dunleavy 1988) In deze theorie worden twee groepen relaties voor dit soort organisaties onderscheiden: enerzijds de relaties met de leden, waarvoor de belangen worden behartigd, en anderzijds de relaties met de omgevingen waar voor de leden iets gedaan moet worden gekregen. Beide soorten relaties worden gekenmerkt door hun eigen logica: de logica van de ledenbinding (*logic of membership*) en de logica van de beïnvloeding (*logic of influence*).

De kracht van deze theorie is dat de werking, de activiteiten van de organisaties op beide gebieden, logisch gemaakt wordt, in wetmatigheden verklaard kan worden. Een sprekend voorbeeld van de theorie van de eerste logica is dat de kans op collectief handelen groter wordt naar-

mate de organisatie meer lok- en dwangmiddelen ontwikkelt. Voorbeelden van die middelen zijn: clubactiviteiten ('clubgoederen'), dienstverlening ('selectieve goederen') en beheersing ('gezags- en monopoliegoederen'). Een sprekend voorbeeld van de theorie van de tweede logica (de logica van de beïnvloeding) is de druk in de richting van de grotere groep: een individu of individuele organisatie kan moeilijk gesprekspartner van de overheid zijn, om maar

Op sommigen maakt belangenbehartiging voor kunstenaars een povere indruk

eens één van de mogelijke omgevingen te noemen waar iets van gedaan moet worden gekregen.

Soorten belangenorganisaties

Belangenorganisaties zijn er in soorten en maten. Als we het hier hebben over belangenbehartiging voor kunstenaars, dan onderscheiden we enerzijds de beroepsverenigingen en vakbonden van kunstenaars zelf en anderzijds de ondernemersorganisaties in de culturele sector, oftewel de organisaties van ondernemers (instellingen, bedrijven) die kunstenaars (en nog vele andere beroepsgroepen) werk en inkomen bieden, tegenwoordig vaak brancheorganisaties genoemd. Daartussendoor fungeren allerlei hybride belangenorganisaties als platforms, formaties, kringen zoals Kunsten '92, de Cultuurformatie, Platform Theatermakers et cetera.

De belangenbehartiging voor kunstenaars is

bepaald niet van vandaag of gisteren. De intrigerende *bottom line* van verschillende analyses van die belangenbehartiging in heden en verleden is de vraag waarom de behartiging, in vergelijking met die in andere sectoren van bedrijvigheid, zo moeizaam ging en – volgens sommige commentatoren anno nu – nog steeds zo moeizaam gaat.

Allereerst de beroeps- of vakverenigingen. Ruim vijftien jaar geleden werd al over ‘Honderd jaar vakbeweging in de kunsten’ gesproken. (Diepenbrock 1994) In de bewuste publicatie wordt voor het eerst een schetsmatig beeld gegeven van vakverenigingen in de kunstensector gedurende de twintigste eeuw. Diepenbrock heeft later gedetailleerd laten zien hoe moeizaam de organisatievorming van Nederlandse musici aan het einde van de negentiende eeuw van de grond kwam: het ontstaan en functioneren van de A(N)TV tussen 1890 en 1920. (Diepenbrock 2007) Lelieveldt nam de detaillering van de vakverenigingen voor Nederlandse musici in de periode 1918-1940 voor haar rekening. (Lelieveldt 1998)

De werking van de beroeps- en vakverenigingen in en na de Tweede Wereldoorlog is zelfs door vele auteurs gedetailleerd beschreven en die over de Federatie van Kunstenaarsverenigingen is een lust om te lezen. (Burg 1987) Over de ondernemersorganisaties in de kunst en cultuur is minder geschreven, maar daarin onderscheidt de culturele sector zich niet van andere sectoren van bedrijvigheid. (Vroom 1990, 9) Zelf heb ik een aanzet gegeven tot een analyse van de werking van ondernemersorganisaties in de podiumkunsten op het gebied van arbeidsvoorwaardenoverleg. (Langenberg 1993) Later heb ik die analyse uitgebreid naar andere sectoren binnen de culturele sector. (Langenberg 1999)

Moeizame gang

Uit deze verschillende studies zijn al wat antwoorden te destilleren op de vraag waarom de belangenbehartiging voor kunstenaars zo

moeizaam gaat. De arbeidseconomische verklaring voor die – zeker aanvankelijk – moeizame gang ligt in de bijzondere kenmerken van de arbeidsmarkt in de culturele sector. Bijzondere kenmerken, die – bij elkaar – die markt moeilijk te organiseren maken: het grote aandeel zelfstandigen, de meerdere banen tegelijkertijd, het overaanbod en de vrije toegang. Die kenmerken bij elkaar maken dat zowel de logica van de ledenbinding als de logica van de beïnvloeding keer op keer onderuitgehaald worden en de organisatie van krachten daardoor moeilijk op gang komt.

Is er dan helemaal niets bereikt? Nee, dat is niet het geval. Maar het tij begon in feite pas te keren toen de overheid haar verantwoordelijkheid nam. Verbeteringen van arbeidsvoorwaarden werden niet door vakverenigingen, laat staan door ondernemersorganisaties succesvol afgedwongen. Dat lukte pas de subsidiegever: eerst sporadisch door de grote steden, Amsterdam voorop, later structureler door het Rijk. De subsidies werden daarbij ingezet als lokmiddel voor verbetering van arbeidsvoorwaarden of – later – voor de totstandkoming van fatsoenlijk arbeidsvoorwaardenoverleg. Pas de overheid, de politiek, creëerde de omstandigheden, de prikkels zo men wil, waardoor de ledenbinding en de beïnvloeding wél tot stand konden komen en de organisaties succes konden bereiken. Aftastend in het interbellum, structureler na de Tweede Wereldoorlog. De kroon werd gezet toen de internationaal gedragen norm van de vrijheid van collectieve onderhandeling leidde tot een verbod op directe beïnvloeding door de overheid van de arbeidsvoorwaarden in de gesubsidieerde sector, en de verbetering van de arbeidsvoorwaarden door verhoging van subsidie alleen bereikt kon worden door het sluiten van cao's. Daar heb je vakverenigingen én ondernemersorganisaties voor nodig.

Na 1980 groeit het aantal cao's én ondernemersorganisaties ras. In 1962 telden wij drie

cao's in de culturele sector, in 1999 waren het er 31 en in 2010 al ongeveer 40. Daarbij is mijn schatting dat op dit moment 45 procent van de werknemers in de culturele sector (gelijk aan 30 procent van de daar werkzame personen oftewel zo'n 53.000 personen) onder de werking van een van die veertig cao's valt. Het zal mij niet verbazen als die groei zich zal voortzetten, want een bereik van 45 procent is in vergelijking met andere sectoren nog niet veel. Hoeveel er valt te winnen, blijkt bijvoorbeeld recent uit de aanvraag voor het algemeen verbindend verklaren van de cao Theater. (Brief NAPK en FNV Kiem aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 8 februari 2010) Naar schatting kunnen daarmee per jaar ruim 800 werknemers extra onder de bescherming van een cao worden gebracht. (Lemmens 2009, 11)

Zelfstandige kunstenaars

Het bloed kruipt echter waar het niet gaan kan. De door mij hierboven beschreven *organizational victories* (Becker 1982, 301) lagen dus vooral op het gebied van kunstenaars als werknemers. Op de kunstenaar als zelfstandige kregen die verbeteringen geen vat. De artiestenregeling (voor musici en artiesten) is wat dat betreft een uitzondering. Sterker nog, door een overdreven idealise-

ring van de vrije markt vindt de politiek vooralsnog dat zelfstandige kunstenaars – immers 'ondernemers' – een zo vrij mogelijke concurrentie met elkaar moeten kunnen aangaan en dat elke materiële afspraak uit den boze is (NMa 2007), waarbij het er bovendien op lijkt dat Nederland ook nog eens het beste jongetje van de Europese liberaliseringsklas wil zijn. (Angad-Gaur 2010)

De culturele sector kent een hoog aandeel

De culturele sector kent een hoog aandeel zelfstandigen

zelfstandigen: 30 procent van alle daar werkzame personen, ruim 50 procent van alle kunstenaars en ruim 70 procent van alle kunstenaars werkzaam in de culturele sector. (Langenberg 1999, Jenje-Heijdel 2007) Daarnaast ontvangt die andere 50 procent kunstenaars-werknemers in toenemende mate neveninkomsten als zelfstandigen. Zo bleek recent dat driekwart van de acteurs ook (!) zelfstandig werkzaam is. (Fuhr 2010, 11) Dit maakt dat de belangenorganisaties voor kunstenaars voor een groot deel van hun achterban nog steeds grote moeite hebben hun bestaan waar te maken. De *logic of membership* en de *logic of influence* draait daar nog niet overtuigend. Net zoals bij het proces voor kunstenaars als werknemers zal de belangenbehartiging hier waarschijnlijk pas effectief blijken als deze gebruik kan maken van doorbraken die grotere, machtiger belangenorganisaties in andere, grotere sectoren van bedrijvigheid dan de cultuur gaan bereiken. Voor de zelfstandige

kunstenaars lijken de successen die belangenorganisaties van zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel) in het algemeen aan het behalen zijn, van grotere betekenis dan kunstenaars zich nu nog realiseren. Symptomatisch voor die successen is dat een van de belangenorganisaties voor zzp'ers na jaren aandringen dit jaar voor het eerst een zetel bemachtigde in de Sociaal-Economische Raad (SER). (*NRC Handelsblad* 10 maart 2010)

De afgelopen vijf à tien jaar zijn vele redenen aangevoerd om de overheid beter naar de sociaal-economische belangen van zzp'ers te laten luisteren, en ettelijke daarvan zouden de belangen van zelfstandige kunstenaars (zzp'ers pur sang) ook zeer dienen. Allereerst is daar de groei van het aantal zelfstandigen: van 1996 tot 2008 van 660.000 naar 954.000. Van die 954.000 wordt het aantal zzp'ers geschat op 650.000. (Kösters 2009, 7) Vanwege te hoge kosten kunnen weinigen van deze groep zich verzekeren tegen ziekte, arbeidsongeschiktheid en ouderdom, terwijl ze dat wel willen. (Dekker 2009, 248) Dit zet de solidariteit van het sociale zekerheidsstelsel onder druk: averechtse selectie. Ten derde passen zzp'ers niet in sectorale kennis- en opleidingsinstituten. Tegenover een hogere productiviteit staat daardoor een langzamere

verspreiding van kennis. (Berden 2010, iii)

Kunstenaarsorganisaties brengen regelmatig punten ter bescherming van zelfstandige kunstenaars te berde waarvoor samen met andere, grotere zzp-organisaties een grotere en daardoor succesvollere macht valt te mobiliseren. Kunstenaars zijn vaak minder bijzonder dan ze zelf denken. Op die *bandwagon* van de algemene zzp'ers kunnen dan ook de wél specifieke behoeften van kunstenaars mee-

Kunstenaars zijn vaak minder bijzonder dan ze zelf denken

genomen worden, zoals de bescherming van het auteursrecht inclusief het naburig recht. (Brief Vereniging van Schrijvers en Vertalers aan de Tweede Kamer 18-11-2009; Position paper van de FreeLancers Associatie voor de SER 8-2-2010)

Conclusie

Hoewel er dus nog veel te doen valt voor de kunstenaars-werknemers, is het speelveld daarvoor de afgelopen vijftig jaar redelijk opengebroken. Daar is het eigenlijk vooral een kwestie van intelligent benutten van de mogelijkheden die de Nederlandse maatschappij al biedt. De logica van de ledenbinding en de logica van de beïnvloeding werken er redelijk. Voor de zelfstandige kunstenaars moet het openbreken van het speelveld grotendeels nog gebeuren. Je zou kunnen zeggen dat de fictieve dienstbetrekking (voor kunstenaars: de artiestenregeling) en het auteursrecht (plus het naburig recht) daarvoor de eerste stappen zijn

geweest. Als ze echt wat in de melk te brokkelen willen hebben, zullen de belangenorganisaties voor kunstenaars moeten gaan optrekken met de grotere belangenorganisaties voor zzp'ers. Die zullen dit speelveld pas echt kunnen openbreken. Dan pas gaan ook in de belangenorganisaties voor zelfstandige kunstenaars de *logic of membership* en de *logic of influence*, die nu nog vaak zo moeilijk ligt, echt werken.

Literatuur

- Angad-Gaur, E., E. Speet en A. Siegelaar (2010) 'Alleen Nederland knevelt auteurs'. In: *NRC Handelsblad*, 15 januari.
- Becker, H. (1982) *Art worlds*. Berkely: Berkely University Press.
- Berden, C. (et al.) (2010) *Markt en hiërarchie: kosten en baten van het zzp-schap*. Amsterdam: SEO economisch onderzoek.
- Burg, F. van den en J. Kassies (1987) *Kunstenaars van Nederland! Om eenheid en zeggenschap: het ontstaan van de Federatie van Kunstenaarsverenigingen en de Raad voor de Kunst 1942-1950*. Amsterdam: Boekmanstichting/Van Gennep.
- Dekker, F. (2009) 'Opvattingen van zelfstandigen over sociale zekerheid'. In: *Economisch-Statistische Berichten*, 4558, 17 april, 246-248.
- Diepenbrock, F.J., G. Harmsen en B. Reinalda (red.) (1994) 'Honderd jaar vakbeweging in de kunsten'. In: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 33 (themanummer), maart.
- Diepenbrock, F. (2007) *Eensgezinde tweedracht; organisatievorming van Nederlandse musici in de Tweede Gouden Eeuw, 1890-1920*. Amsterdam: Aksant.
- Dunleavy, P.D. (1988) 'Group identities and individual influence: reconstructing the theory of interest groups'. In: *British Journal of Political Science*, jrg. 18, jan., 21-49.
- Fuhr, S. von der (et al.) (2010) *Spelen voor de kost: werk en inkomsten van acteurs in Nederland*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Hardin, R. (1982) *Collective action*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Jenje-Heijdel, W. en D. ter Haar (2007) *Kunstenaars in Nederland*. Voorburg/Heerlen: CBS Centrum voor Beleidsstatistiek.
- Knoke, D. (1986) 'Associations and interest groups'. In: *Annual Review of Sociology*, nr. 12, 1-21.
- Kösters, L. (2009) 'Sterke groei zelfstandigen zonder personeel'. In: *Sociaaleconomische trends*, 3^e kwartaal, 7-10.
- Langenberg, B.J. (1993) 'Ondernemersorganisaties en het arbeidsvoorwaardenoverleg in de podiumkunsten in Nederland'. In: *De kunstwereld. Productie, distributie en receptie in de wereld van kunst en cultuur*, 174-202.
- Langenberg, B.J. (1999) *Collectief arbeidsvoorwaardenoverleg in de culturele sector; het ontstaan van een institutie*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Lelieveldt, Ph. (1998) *Voor en achter het voetlicht. Musici en de arbeidsverhoudingen in het kunst- en amusementsbedrijf in Nederland, 1918-1940*. Dissertatie, Universiteit Utrecht.
- Lemmens, E. (2009) *Onderzoeksrapportage in het kader van de AVV van de CAO Theater*. Utrecht: Prae Advies en Onderzoek.
- NMa (2007) *Mededingingswet staat geen tariefafspraken voor zelfstandigen toe in cao's* (Persbericht 07-34) Den Haag: Nederlandse Mededingingsautoriteit.
- Olson, M. (1965) *The logic of collective action. Public goods and the theory of groups*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Schendelen, R. van (2008) 'Naar een intelligente kunstlobby'. In: *Boekman*, jrg. 20, nr. 76, 100-103.
- Vroom, B. de (1990) *Verenigde fabrikanten; Ondernemersverenigingen van de voedings- en geneesmiddelenindustrie tussen achterban en overheid*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Berend Jan Langenberg

is onderzoeker arbeidsmarkt culturele sector, en docent economische aspecten van kunst en cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij promoveerde in 1999 op een onderzoek naar het ontstaan van collectief arbeidsvoorwaardenoverleg in de culturele sector